

Andrzej Muczyński

Gospodarka przestrzenna jako dyscyplina naukowa i jej związki z zarządzaniem

Acta Scientiarum Polonorum. Administratio Locorum 1/1/2, 17-31

2002

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

GOSPODARKA PRZESTRZENNA JAKO DYSCYPLINA NAUKOWA I JEJ ZWIĄZKI Z ZARZĄDZANIEM

Andrzej Muczyński

Streszczenie. Przedstawiono charakterystykę powiązań występujących między gospodarką przestrzenną a zarządzaniem, jako samodzielnymi dyscyplinami naukowymi. Zidentyfikowane związki między wskazanymi naukami poprzedzono wyjaśnieniem istoty każdej z tych dyscyplin z uwzględnieniem stosowanych podejść badawczych. Szczególnie dużo uwagi poświęcono powiązaniom występującym w badaniach realizowanych na szczeblu gminy. Podkreślono funkcję strategii rozwoju gminy jako modelu kształtowania rozwoju zrównoważonego. Model ten koordynuje i integruje rozwój społeczno-gospodarczy z zagospodarowaniem przestrzeni gminy.

Słowa kluczowe: gospodarka przestrzenna, nauki o zarządzaniu, strategia rozwoju gminy.

WSTĘP

Narastające tempo i pogłębiająca się złożoność procesów społeczno-gospodarczych, jak również wzrost intensywności wykorzystania zasobów środowiska naturalnego sprawia, że otaczająca nas przestrzeń staje się dobrem ograniczonym. W tym kontekście coraz większego znaczenia nabiera problematyka optymalnego kształtowania i korzystania z dostępnej przestrzeni z uwzględnieniem zróżnicowania i zmienności w czasie potrzeb człowieka i społeczeństwa. W płaszczyźnie naukowej niezbędne staje się uporządkowanie i pogłębianie istniejących – bądź stworzenie nowych – teorii naukowych wspomagających racjonalność podejmowanych działań, zarówno „na przestrzeni”, jak i „w przestrzeni”. Całościowym kształtem tej problematyki zajmuje się dyscyplina naukowa i wielostronna działalność praktyczna zwana gospodarką przestrzenną.

Postępujące procesy specjalizacji i integracji nauki – jako narzędzia obiektywnego poznania, zrozumienia i przekształcania rzeczywistości – ewoluują w kierunku stworzenia systemu możliwie jednolitej i coraz to pełniejszej

wiedzy o świecie. Wewnętrzny rozwój poszczególnych dyscyplin naukowych uwzględniający zmiany badanej rzeczywistości społeczno-gospodarczej prowadzi do wzrostu znaczenia powiązań między dziedzinami nauki powstałymi niezależnie i dotychczas rozwijającymi się we wzajemnej izolacji. Sytuacja taka ma miejsce w przypadku gospodarki przestrzennej i nauk o zarządzaniu.

Celem głównym artykułu jest dokonanie identyfikacji i charakterystyki powiązań występujących między dwiema dyscyplinami nauki – gospodarką przestrzenną i naukami o zarządzaniu. Realizacja tego celu wymagała na wstępie podjęcia próby wyjaśnienia istoty obu wymienionych dyscyplin naukowych z uwzględnieniem stosowanych podejść badawczych. Wspomniane powiązania międzydyscyplinowe określono w kontekście kryteriów (cech), za pomocą których charakteryzuje się (a więc i wyodrębnia) poszczególne dziedziny nauki. Kryteria te obejmują takie cechy, jak: przedmiot i cel badań, wzgląd badawczy oraz stosowane metody badawcze. Szczególnie dużo uwagi w niniejszej pracy poświęcono powiązaniom, jakie obecnie występują między analizowanymi dyscyplinami w badaniach prowadzonych na szczeblu gminy. Uzasadnia to charakter i zakres zmian odnośnie stanu uwarunkowań polityczno-ustrojowych i społeczno-gospodarczych w Polsce po 1989 r.

PODEJŚCIA BADAWCZE STOSOWANE W GOSPODARCE PRZESTRZENNEJ

Termin „gospodarka przestrzenna” jest powszechnie stosowany w literaturze naukowej, jednakże – jak dotąd – stanowi pojęcie wieloznaczne. Przedmiot badań gospodarki przestrzennej jest definiowany bowiem w sposób zróżnicowany – w zależności od tradycji naukowej. Za dominujące uważa się tradycje urbanistyczną i ekonomiczną. Przed wyjaśnieniem różnic występujących między obiema koncepcjami należy uporządkować podstawowe pojęcia związane z analizowaną dziedziną badań. Gospodarkę przestrzenną, jak każdą gospodarkę, należy rozpatrywać w dwu aspektach: jako działalność (gospodarowanie) lub jako jej wynik (zagospodarowanie). W tym kontekście gospodarka przestrzenna to działalność organizująca przestrzennie systemy społeczno-gospodarcze na danym obszarze lub organizacja przestrzenna tych systemów. Tak określona gospodarka przestrzenna zawiera gospodarkę przestrzenną – rozumianą jako organizowanie przestrzenne środowiska przyrodniczego i antropogenicznego, oraz gospodarkę w przestrzeni – obejmującą organizowanie przestrzenne funkcjonowania systemów społeczno-gospodarczych na danym obszarze [Chojnicki 1990]. Gospodarka przestrzenną jest związana z rozwojem urbanistycznego podejścia do badań, podczas gdy gospodarka w przestrzeni jest zdeterminowana podejściem ekonomicznym.

W tradycji urbanistycznej za przedmiot badań gospodarki przestrzenią przyjmuje się celowe przeznaczenie terenów i zasady ich zagospodarowania [Hopfer, Sobczak 1998]. Podstawowe znaczenie jest tutaj przypisywane rozwojowi teorii planowania przestrzennego, jako dziedziny zajmującej się organizacją i zagospodarowaniem przestrzeni z punktu widzenia bieżących i przyszłych potrzeb społeczeństwa. W tym ujęciu obiektem badań jest ograniczona przestrzeń geograficzna – stawiająca opór i zróżnicowana pod względem cech naturalnych i antropogenicznych. Za główną przesłankę kształtowania przestrzeni w początkowym okresie przyjmowano względy techniczno-funkcjonalne i estetyczne. Nurt ten uznawał bowiem geometrię przestrzeni, ale poza tym traktował ją jako bierne tworzywo, bądź nawet tylko jako podłoże, kreując nowe układy przestrzenne z punktu widzenia sprawności funkcjonalnej i estetyki [Zipser 1996]. W miarę rozwoju teorii i powiększania się skali (obszarowej i problemowej) planowania, zaczęto w nim uwzględniać w coraz większym stopniu, oprócz społeczno-gospodarczych, także demograficzne, kulturowe i ekologiczne uwarunkowania rozwoju. Do zasadniczych niedostatków tego nurtu badawczego zalicza się zbytnią fascynację układem użytkowania terenów i koncepcją przyszłej organizacji przestrzeni – przy braku należytego uwzględniania czynnika czasu (statyczność) oraz wielorakich działań i interakcji podmiotów gospodarczych, które leżą u podłoża przekształceń przestrzennych [Malisz 1985]. Teoretyczny i metodologiczny dorobek planowania przestrzennego miast znalazł obecnie zastosowanie w gospodarowaniu całością przestrzeni gmin, regionów i kraju.

W tradycji ekonomicznej za przedmiot badań gospodarki w przestrzeni przyjmuje się przestrzenne wymiary systemów społeczno-gospodarczych [Domański 1995]. W tym nurcie gospodarka przestrzenna powstała jako dyscyplina ekonomiczna w celu uzupełnienia i rozwinięcia teorii ekonomii, która wcześniej opisywała i wyjaśniała procesy gospodarcze w sposób jednopunktowy. Gospodarka przestrzenna oznacza tutaj w istocie gospodarkę w przestrzeni, tzn. wszelką działalność mającą wymiar ekonomiczny, prowadzoną w aspekcie przestrzennym lub z uwzględnieniem czynnika przestrzeni. W tym ujęciu gospodarka przestrzenna jako nauka wyjaśnia mechanizmy i procesy przestrzennego funkcjonowania systemów społeczno-gospodarczych. Obiektem badań jest przestrzeń ekonomiczna, z reguły dwuwymiarowa, traktowana jako pole lub nośnik aktywności ekonomicznej podmiotów gospodarujących, które w taki lub inny sposób rozmieszczają swoje działania na określonym obszarze [Jałowiecki 1990]. Stanowi ona jedynie zbiór determinant sięgających w głębsze, bardziej elementarne składniki procesu decyzyjnego podmiotów gospodarujących. Wprowadzenie ładu przestrzennego do założeń dotyczących działania przedsiębiorstw i ludzi spowodowało powstanie ekonomiki miast i regionów, postrzeganej początkowo, podobnie jak inne ekonomiki,

jako szczegółowa gałąź ekonomii. Do niedostatków ekonomiki regionalnej zalicza się upraszczanie wymiarów i pomijanie specyfiki cech przestrzeni badanych obszarów, co uniemożliwia należyte uwzględnianie zagadnień ochrony i kształtowania środowiska naturalnego, a także problematyki społecznej. Próby wprowadzenia do ekonomiki regionalnej konkretnej przestrzeni geograficznej, jej oporu i zróżnicowania „rozsadziły” problematykę tej nauki i niezmiernie skomplikowały jej zadania [Malisz 1985]. W następstwie tego ekonomika miast i regionów stała się nauką bardziej ogólną niż sama ekonomia, z której się wywodzi.

W rozwoju nurtu ekonomicznego istotnie zaważył dorobek geografii społeczno-ekonomicznej, zajmującej się badaniem relacji przestrzennych między środowiskiem geograficznym a działalnością gospodarczą człowieka. Bliski związek gospodarki w przestrzeni i geografii społeczno-ekonomicznej wynika z tego, że ich wspólnym przedmiotem badań są systemy społeczno-gospodarcze, postrzegane tak, jak zachowują się w środowisku przyrodniczym, organizują w przestrzeni i rozwijają w czasoprzestrzeni [Domański 1993]. Słabością geograficznego ujęcia gospodarki przestrzennej jest jednak niedoocenie problematyki planistyczno-projektowej.

Na ekonomiczny paradygmat gospodarki przestrzennej miał wpływ ponadto kierunek badań regionalnych pod nazwą regional science, który preferował metody matematyczne i wielodyscyplinarność podejścia badawczego obejmującego nauki ekonomiczne, geograficzne, techniczne, demograficzne, socjologiczne, a także nauki o zarządzaniu i o środowisku [Hopfer i Sobczak 1998]. Według założeń nurtu ekonomicznego [Domański 1990] gospodarka przestrzenna ustala zasady racjonalnego wyboru lokalizacji, przestrzennych powiązań i przestrzennych organizacji, jak również dróg rozwoju układów lokalizacyjnych, interakcyjnych i organizacyjnych. Wyniki jej ustaleń są wykorzystywane w formułowaniu polityki przestrzennej.

Gospodarka przestrzenna stanowi bez wątpienia wielodyscyplinarną dziedzinę badań. Za dziedziny genetycznie związane z jej powstaniem uważa się urbanistykę i ekonomikę regionalną. Nauki geograficzne stanowią tutaj swobodną dyscyplinę pomostową. Wszystkie trzy nauki badają relacje zachodzące między społeczeństwem, gospodarką, środowiskiem przyrodniczym i przestrzenią. Różnice między tradycją urbanistyczną a ekonomiczną wynikają z odmiennego wkładu do poznania badanej rzeczywistości i rozwiązywania jej problemów, odpowiednio do posiadanych kompetencji. Jednakże należy podkreślić, że gospodarka przestrzenną i gospodarkę w przestrzeni, jako rodzaje działalności, wzajemnie się uzupełniają i warunkują, gdyż zachodzą między nimi sprzężenia zwrotne. Obie koncepcje łączy ponadto określony stan zagospodarowania przestrzeni geograficznej. Gospodarka przestrzenna postrzegana jako część rzeczywistości nie jest bowiem podzielona na dziedziny. Wskazane

tradycje naukowe, mimo znaczących osiągnięć, mają jednak własne ograniczenia, które powodują, że nauki te samodzielnie (w izolacji) nie są w stanie w pełni poznać i wyjaśnić wielostronnej problematyki gospodarowania w czasie i przestrzeni. Z punktu widzenia wymagań poznawczych i aplikacyjnych gospodarki przestrzennej należy więc opowiedzieć się za rozszerzeniem podejścia interdyscyplinarnego do badań. Jest ono jednak trudne do osiągnięcia ze względu na sztywną organizację nauki i tradycjonalizm stosowanych podejść badawczych. Do identyfikacji gospodarki przestrzennej, jako dziedziny samodzielnej, niezbędne staje się określenie problematyki centralnej, w której badaniu gospodarka przestrzenna uczestniczy i nabiera wyższych kompetencji niż nauki pokrewne. Mimo integracji nauki i wzajemnego przenikania się różnych dyscyplin, obszar badań gospodarki przestrzennej nie może być zupełnie „rozmyty”. Taką rdzenną problematykę w obszarze granicznym, jakim jest gospodarka przestrzenna, stanowi, zdaniem Domańskiego [1995], system społeczno-gospodarczo-przyrodniczy, jego przestrzenna organizacja i ewolucja tej organizacji. Gospodarka przestrzenna, jako dziedzina poznawcza i stosowana, może być traktowana jako swoisty mechanizm regulacyjno-integrujący funkcjonowanie składowych tego systemu w ujęciu przestrzennym.

POJĘCIE I ISTOTA PROCESU ZARZĄDZANIA

Zarządzanie jest nauką i sztuką skutecznego działania (powodowania lub pobudzania do działania). Może być ono zdefiniowane jako całokształt działań i decyzji zmierzających do zrealizowania założonych stanów rzeczy. Wspólną cechą wielu definicji zarządzania jest koordynowanie wykorzystania dostępnych zasobów organizacji (ludzkich, rzeczowych, kapitałowych i informacyjnych) do sprawnego i skutecznego osiągnięcia jej celów [Kozuch 1999]. Zarządzanie jest pojęciem o szerszym znaczeniu niż kierowanie, gdyż nie ogranicza się jedynie do powodowania odpowiednich zachowań ludzi, ale obejmuje swym zakresem celowe kształtowanie zależności między wszystkimi rodzajami zasobów. Nie stoi to jednakże w sprzeczności z faktem, że zasoby ludzkie są traktowane w procesie zarządzania w sposób szczególny, tzn. jako podmiot wszelkich działań. Wynika to stąd, że planowanie i realizacja określonych celów działania zawsze odbywa się z udziałem ludzi zaangażowanych w ten proces. Dlatego też zarządzanie dotyczy przede wszystkim ludzi, a pozostałe jego elementy rzeczowe, kapitałowe bądź informacyjne są traktowane instrumentalnie – jako sposoby oddziaływania na ludzi [Markowski 1999].

Typowy proces zarządzania można scharakteryzować z punktu widzenia jego struktury i funkcji. W ujęciu strukturalnym proces ten łączy trzy współzależne ze sobą elementy: podmiot zarządzania (zarządzający i zarządzany),

przedmiot zarządzania (np. organizacja lub gmina) oraz informacyjno-decyzyjne sprzężenia zwrotne w relacji przedmiot-podmiot. Natomiast funkcjonalne ujęcie procesu zarządzania polega na opisanu jego przebiegu sekwencją czterech typowych funkcji zarządzania, do których należą: planowanie i podejmowanie decyzji, organizowanie, kierowanie (motywowanie) oraz kontrolowanie.

Należy zaznaczyć, że teoria zarządzania nie zajmuje się badaniem podstawowych procesów zachodzących w realnej sferze organizacji, stanowiących z reguły przedmiot zainteresowania nauk przyrodniczych, społecznych, technicznych czy ekonomicznych. Właściwą treścią tej teorii są wspomniane procesy informacyjno-decyzyjne, które obejmują: pozyskiwanie informacji, ich przekazywanie kanałami informacyjnymi oraz przetwarzanie na decyzje wewnętrzne dotyczące wyboru celów i sposobów działania (wzorców działania), struktur działania oraz metod i procedur pobudzania do działania [Krzyżanowski 1994].

GOSPODARKA PRZESTRZENNA A NAUKI O ZARZĄDZANIU – POWIĄZANIA MIĘDZYDYSCYPLINARNE

Nauki o zarządzaniu są zaliczane do grupy dyscyplin pokrewnych – współdziałających z gospodarką przestrzenną [Domański 1995]. Charakterystyka powiązań, jakie występują między gospodarką przestrzenną a naukami o zarządzaniu, zostanie przeprowadzona w nawiązaniu do głównych elementów charakteryzujących każdą dyscyplinę naukową, do których należą: przedmiot i cel badań, a także взгляд badawczy i stosowane metody.

Z przeprowadzonych rozważań wynika, że zarządzanie jest nauką odnoszącą się do działania ludzi zorientowanego na osiąganie ustalonych celów. Jeżeli przyjąć, że każde działanie ludzkie przebiega w przestrzeni, wykorzystując i organizując dostępną przestrzeń w określony sposób, związek gospodarki przestrzennej z naukami o zarządzaniu staje się oczywisty i nierozzerwalny. Wspólnym elementem obu dziedzin jest przestrzeń geograficzna, w której działa człowiek. Jednakże podejścia badawcze w tych naukach istotnie się różnią. W gospodarce przestrzennej przestrzeń jest pojmowana jako fragment rzeczywistości stanowiący autonomiczny przedmiot badań. Natomiast w teorii zarządzania przedmiotem badań są organizacje składające się z zasobów ludzkich, rzeczowych, finansowych i informacyjnych, procesy powstawania tych organizacji, ich funkcjonowania i rozwoju, a przede wszystkim zarządzania nimi [Kozuch 1999]. Organizacje są ujmowane jako otwarte systemy społeczno-gospodarcze, wchodzące w interakcje z otoczeniem, ukierunkowane na sformułowane cele działania i mające określony sposób wewnętrznego uporządkowania. W tym ujęciu wyodrębniony fragment przestrzeni – jako

swoisty „zasób rzeczowy” – stanowi jeden ze elementów składowych badanego systemu, podporządkowany zarządzającemu, współorganizowany i współdziałający z innymi jego elementami (podsystemami) w osiąganiu ustalonych celów. W naukach o zarządzaniu badana przestrzeń jest więc traktowana jako swoisty instrument oddziaływania na organizację i jej pozostałe zasoby (w tym na ludzi).

Celem badań gospodarki przestrzennej jest poznanie mechanizmów i procesów zachodzących w przestrzeni pod wpływem działalności człowieka. Teoria zarządzania zajmuje się natomiast diagnozowaniem i prognozowaniem prawidłowości oraz tendencji zmian w zarządzaniu systemami społeczno-gospodarczymi. Wyniki badań teorii zarządzania mogą być zatem użyteczne zarówno w gospodarce w przestrzeni (wyjaśnienie zasięgu oddziaływania, współzależności, interakcji, zasad i sposobów organizowania się systemów społeczno-gospodarczych w przestrzeni, dynamiki układów lokalizacyjnych i regionalnych), jak i w gospodarce przestrzenną (określenie warunków, ograniczeń i skutków oddziaływania podmiotów gospodarczych na przestrzeń i środowisko, poznanie przestrzennych zachowań, preferencji i potrzeb ludności, optymalizacja zagospodarowania i wykorzystania przestrzeni).

Względem badawczym teorii zarządzania jest sprawność funkcjonowania organizacji jako całości i jej składowych podsystemów. Gospodarka przestrzenna zajmuje się usprawnieniem funkcjonowania i rozwoju wielu systemów społeczno-gospodarczych funkcjonujących na danym obszarze, ale jedynie w aspekcie przestrzennym. Względem badawczym jest tutaj głównie wybór lokalizacji funkcji społeczno-gospodarczych, ich przestrzennych relacji i powiązań, a także organizacji przestrzennej środowiska przyrodniczego i antropogenicznego, równoważącej procesy rozwoju na danym obszarze.

Nauki o zarządzaniu, podobnie jak gospodarka przestrzenna, są zaliczane do dziedzin wielodyscyplinarnych. Oficjalne nadanie tej nauce statusu samodzielnej dyscypliny naukowej nastąpiło w Polsce dopiero w 1974 r. W państwowym rejestrze dziedzin nauki organizacja i zarządzanie figuruje, w randze dyscypliny, w trzech dziedzinach: (1) nauki humanistyczne, prawne i społeczne, (2) nauki ekonomiczne i (3) nauki techniczne [Krzyżanowski 1994]. Natomiast gospodarka przestrzenna formalnie nie stanowi jeszcze samodzielnej dyscypliny naukowej. Samodzielność uzyskała ona jedynie w płaszczyźnie dydaktycznej. Biorąc pod uwagę integralność i wewnętrzną spójność dyscyplin naukowych, należy podkreślić, że analizowane nauki znajdują się na wstępnym etapie rozwoju. Wynika to z faktu występowania w obu dyscyplinach takich niedostatków, jak: rozbieżności terminologiczne, brak uporządkowanego dorobku teoretycznego, preferowanie jednostronnych aspektów badawczych. Świadczy o tym także pluralizm metodologiczny wynikający z niedorozwoju własnych, oryginalnych, metod badawczych i dominacją metod zapożyczonych

z innych, bardziej zaawansowanych, dyscyplin naukowych. Do metod badawczych wykorzystywanych zarówno w gospodarce przestrzennej, jak i w zarządzaniu należy zaliczyć m.in.: analizy wieloczynnikową i wielokryterialną, metody opisu, diagnozowania, klasyfikowania i prognozowania procesów i zjawisk, modelowanie i symulację, metody taksonomiczne, metody analizy systemowej i badań operacyjnych, a także metody zaczerpnięte z teorii informacji i decyzji oraz z teorii gier i katastrof. W obu dyscyplinach stosuje się więc metody z zaczerpnięte z nauk matematycznych i społecznych, ale także niektórych dyscyplin przyrodniczych i technicznych.

SPECYFIKA POWIĄZAŃ GOSPODARKI PRZESTRZENNEJ NA SZCZEBLU GMINY Z DOROBKIEM NAUK O ZARZĄDZANIU

Szczególne powiązania między gospodarką przestrzenną a naukami o zarządzaniu występują obecnie na poziomie gminy, z jednej strony postrzeganej jako wyodrębniony system społeczno-gospodarczy (podmiotów gospodarujących), a z drugiej – jako złożony system funkcjonalno-przestrzenny. Istotne przewartościowania poznawcze i aplikacyjne, jakie nastąpiły w relacjach między tymi dyscyplinami nauki w badaniach prowadzonych na szczeblu lokalnym, zostały wywołane takimi czynnikami, jak: odejście od gospodarki centralnie sterowanej, wprowadzenie zasad gospodarki rynkowej i demokracji, zagwarantowanie równej ochrony praw własności, a przede wszystkim upodmiotowienie gmin jako podstawowych jednostek samorządu terytorialnego. W efekcie tych przemian gminy stały się faktycznym gospodarzem na własnym terenie, uzyskując możliwość aktywnego kreowania i stymulowania rozwoju lokalnego w interesie ogółu mieszkańców. W tych okolicznościach zapoczątkowano proces adaptacji bogatego dorobku teorii zarządzania organizacjami do problematyki rozwoju gmin, jako samorządnych jednostek terytorialnych. Wspomniany proces adaptacji dotyczy również gospodarki przestrzennej, która stanowi integralną część składową gospodarki lokalnej jako całości. W miejsce próżni powstałej po starych i nieskutecznych sposobach planowania finansowego, realizowanego w oderwaniu od planowania społeczno-gospodarczego i przestrzennego, do działalności samorządów gminnych wprowadzono nowoczesny sposób zarządzania, zwany systemem lub modelem menedżerskim. Gmina jest tutaj traktowana jako specyficzna organizacja (rodzaj otwartego systemu społeczno-gospodarczego), która stanowi układ wzajemnie powiązanych elementów (zasobów), wewnątrznie uporządkowany i dający się wyodrębnić z otoczenia. Model ten jest oparty na koncepcji tzw. „władzy przedsiębiorczej”, według której władze publiczne, ograniczając bezpośrednią działalność

inwestycyjną, przechodzą na pozycję inicjatora i menedżera aktywizującego rozwój społeczno-gospodarczy jednostki terytorialnej. Za podstawę metodyczną kreowania i stymulowania długookresowego rozwoju lokalnej gospodarki przyjęto metodę zarządzania strategicznego [Frankowski 1999]. Propagatorzy tej metody wychodzą z założenia, że w kontekście niepewności i zmienności uwarunkowań zewnętrznych i wewnętrznych, znacznego ryzyka podejmowanych decyzji, a także wobec narastającej konkurencji i konfliktowości interesów różnych grup społecznych i podmiotów gospodarczych, rozwój gminy jako samorządnej organizacji o wielorakim charakterze i funkcjach nie może się opierać na przypadkowych decyzjach bieżących podejmowanych bez należytej koordynacji [Ziółkowski 1999]. Rozwój ten musi być podporządkowany świadomemu i ciąglemu kształtowaniu ukierunkowanemu na przyszłość. Metoda (proces) zarządzania strategicznego rozwojem gminy, nawiązując swym charakterem do ogólnej struktury funkcjonalnej procesu zarządzania, składa się z dwóch współzależnych etapów, do których należą:

- 1) planowanie strategiczne – etap formułowania strategii rozwoju gminy;
- 2) wdrażanie strategii – obejmuje fazę realizacji oraz kontroli i monitorowania przebiegu realizacji ustaleń zaplanowanej strategii.

Z punktu widzenia powiązań między naukami o zarządzaniu z gospodarką przestrzenną najistotniejszym ogniwem omawianego procesu jest planowanie strategiczne. W jego efekcie powstaje strategia rozwoju gminy, która, określając spójny zbiór celów rozwoju lokalnego oraz zasobów, środków i działań niezbędnych do ich osiągnięcia, stanowi podstawę sterowania rozwojem społeczno-gospodarczym i zagospodarowaniem przestrzeni gminy. Do głównych cech strategii się zalicza: celowość, orientację na przyszłość, współdziałanie (negocjacje), maksymalizację wykorzystania szans i minimalizację zagrożeń, elastyczność, otwartość i dynamiczny charakter. Szczególnie ważną – wręcz konstytutywną – cechą strategii jest kompleksowość. Oznacza to, że strategia, bazując na spójnym systemie długookresowych celów rozwoju, traktuje problematykę rozwoju lokalnego w sposób całościowy (zintegrowany). Dzięki temu omawiana koncepcja umożliwia nie tylko realizację zasady synergicznej współzależności między rozwojem społeczno-gospodarczym i przestrzennym (gospodarką przestrzenną) gminy, ale staje się głównym modelem, metodą i narzędziem równoważenia rozwoju lokalnego we wszystkich wymiarach przez kształtowanie tzw. ładu zintegrowanego, w którym ład społeczny, ekonomiczny, ekologiczny i przestrzenny wzajemnie się warunkują, tworząc spójną całość rozwoju i przestrzennego zagospodarowania gminy. Należy podkreślić, że ścisła koordynacja (współdziałanie) gospodarki przestrzennej ze stanem i dynamiką przekształceń systemu społeczno-gospodarczo-przyrodniczego w procesie równoważenia rozwoju opartym na paradygmacie planowania strategicznego, przebiega w sposób ciągły, tzn. obejmuje wszystkie fazy tego planowania

– od monitorowania i diagnozowania, do wyboru koncepcji strategii, programów realizacyjnych i współzależnego z nimi podejmowania decyzji.

Wdrożenie koncepcji planowania strategicznego jako metody kształtowania ładu zintegrowanego w istotnym stopniu oddziałuje na problematykę badawczą gospodarki przestrzennej. Nauka ta staje się dyscypliną wspierającą procesy równoważenia trwałego rozwoju przez kształtowanie zharmonizowanych, spójnych wewnętrznie struktur funkcjonalno-przestrzennych współzależnych z przeobrażeniami systemów społeczno-ekonomicznych i ekologicznych. Omawiana koncepcja wymaga zatem, aby formułowane cele gospodarowania przestrzenią [Kołodziejewski 1995]:

- stanowiły rozwinięcie celów rozwoju społeczno-gospodarczego w nawiązaniu do istniejących do ich realizacji uwarunkowań przestrzennych i walorów przestrzeni;
- zapewniały możliwość formułowania podstawowych kryteriów waloryzacji przestrzeni, a także planowania, projektowania i realnego kształtowania struktur przestrzennych zgodnych z celami rozwoju społeczno-gospodarczego gminy i ochrony jej środowiska przyrodniczego.

Negocjacyjny tryb opracowywania strategii rozwoju społeczno-gospodarczego sprzęgniętego w jeden system z zagospodarowaniem przestrzeni umożliwia kształtowanie takich układów przestrzennych, które minimalizują konflikty funkcjonalne, społeczne i ekologiczne występujące w przestrzeni.

W świetle przeprowadzonych rozważań można stwierdzić, że powiązania między gospodarką przestrzenną na szczeblu gminy a naukami o zarządzaniu mogą mieć charakter zewnętrzny i wewnętrzny. Powiązania pierwszego typu wynikają ze swoistego „podporządkowania” problematyki gospodarki przestrzennej idei zrównoważonego rozwoju gminy (ładu zintegrowanego) realizowanej w koncepcji zarządzania strategicznego, tzn. metodą zaczerpniętą bezpośrednio z nauk o zarządzaniu organizacjami gospodarczymi. Zintegrowanie problematyki planowania i przestrzennego zagospodarowania z problematyką rozwoju społeczno-gospodarczego ma miejsce zarówno na etapie opracowywania, jak i realizacji strategii rozwoju gminy. Stanowi ono istotę budowy spójnego systemu planowania strategicznego rozwoju gminy. Jednym z głównych warunków uzyskania wspomnianej integracji jest postulat opracowywania studium kierunków i uwarunkowań zagospodarowania przestrzennego gminy w konwencji planowania strategicznego [Frankowski 1999, Ziółkowski 1999]. Podejście takie prowadzi do sytuacji, w której polityka przestrzenna, jako polityka cząstkowa, staje się spójnym instrumentem zarówno gospodarki przestrzennej, jak i rozwoju społeczno-gospodarczego na poziomie gminy.

W kontekście zacieśniania się związków między gospodarką przestrzenną na szczeblu gminy a naukami o zarządzaniu w obszarze stykowym powstaje

nowa dyscyplina pod nazwą zarządzanie przestrzenią. Z punktu widzenia nauk o zarządzaniu stanowi ono rodzaj zarządzania specjalistycznego, które koncentruje się wokół planowania, organizowania, motywowania oraz kontroli wykorzystania i przekształcania przestrzeni geograficznej w nawiązaniu do długoterminowych celów wpływających ze strategii rozwoju lokalnego. Podstawowym problemem jest tutaj próba odpowiedzi na pytanie: jak sterować wszystkimi zasobami będącymi w dyspozycji gminy, w tym szczególnie dostępną przestrzenią, aby zapewnić coraz wyższą jakość życia ludności i efektywność gospodarowania przy jednoczesnej minimalizacji konfliktów i degradacji przestrzeni? Zarządzanie tego typu nie jest dyscypliną w pełni samodzielną, wyizolowaną z zarządzania ogólnego, odbywającego się na poziomie całej organizacji gminnej. Z punktu widzenia gospodarki przestrzennej zarządzanie przestrzenią stanowi aktywną metodę i formę realizacji gospodarki przestrzennej w warunkach rynku, demokracji i usamodzielnienia się gmin jako podmiotów i regulatorów systemu gospodarowania przestrzenią.

Powiązania o charakterze wewnętrznym są związane z procesem przenikania problemów, modeli i metod wykształconych na gruncie nauk o zarządzaniu do badań realizowanych w ramach gospodarki przestrzennej. Przenikanie to następuje na tle niekwestionowanego poszerzenia się problematyki badawczej gospodarki przestrzennej w związku z zaistniałymi w naszym kraju przemianami polityczno-ustrojowymi, społeczno-gospodarczymi oraz wzrostem świadomości społecznej i środowiskowej. Szczególnie wyraźny rozwój i skomplikowanie problematyki gospodarki przestrzennej występuje na szczeblu gminnym. Zatem współczesna gospodarka przestrzenna, nawiązując do struktury funkcjonalnej procesu zarządzania, nie koncentruje się jedynie na działalności planistycznej stanowiącej niejako pierwszą fazę cyklu zarządzania przestrzenią, ale obejmuje swym zakresem zarówno działalność realizacyjną, jak i kontrolną [Falkowski 1996]. Zastosowane teorie i metody badawcze powinny rozstrzygać problemy związane nie tylko z tym, jak zorganizować daną przestrzeń lub gdzie znaleźć najlepszą lokalizację, ale także wskazywać, co należy zrobić i jak zorganizować pożądane działania, aby zaplanowany stan zagospodarowania przestrzeni osiągnąć w praktyce. Powinny one ponadto umożliwiać przewidywanie i kontrolowanie procesów przestrzennych, a także odpowiednio szybkie reagowanie na nieoczekiwane zmiany w otoczeniu, modyfikując w razie potrzeby treść zaplanowanego zagospodarowania przestrzeni i przebieg jego realizacji. Mamy więc do czynienia z wdrażaniem koncepcji kontrolingu w odniesieniu do zagospodarowania przestrzeni wykształconej w obrębie nauk o zarządzaniu. Oprócz problematyki tworzenia planów zagospodarowania przestrzennego i innych tradycyjnych opracowań studialnych, pole zainteresowania gospodarki przestrzennej rozszerza się o takie problemy, jak: tworzenie polityki i strategii rozwoju miast i regionów w szerszym ujęciu

(tzn. w korelacji z innymi komponentami procesów rozwojowych), sterowanie rozwojem lokalnym, administrowanie i zarządzanie miastem (gminą), zarządzanie środowiskiem, animowanie i organizowanie zintegrowanych procesów inwestycyjnych, doradztwo inwestycyjne, zarządzanie przedsięwzięciami inwestycyjnymi (developing), a także gospodarowanie i zarządzanie nieruchomościami publicznymi. Istotnego znaczenia w gospodarce przestrzennej nabierają ponadto problemy teorii zarządzania pochodzące z nauk humanistycznych, do których można zaliczyć takie zagadnienia, jak: promocja, marketing i reklama przestrzeni miasta (gminy), techniki negocjacyjne w rozwiązywaniu konfliktów przestrzennych, właściwa komunikacja społeczna między podmiotami i uczestnikami gospodarki przestrzennej. Ważny problem gospodarki przestrzennej stanowi również zagadnienie zarządzania informacją i związane z nim procedury gromadzenia, przetwarzania i udostępniania danych przestrzennych, gdyż wnikliwa ich analiza tworzy pragmatyczną podstawę podejmowania wszelkich decyzji związanych z zagospodarowaniem przestrzeni. Narzędziem nowoczesnego zarządzania informacją przestrzenną są obecnie bazy danych graficzno-numerycznych, w tym szczególnie systemy informacji przestrzennej SIP obejmujące systemy informacji o terenie LIS i systemy informacji geograficznej GIS.

WNIOSKI

Gospodarka przestrzenna stanowi wielodyscyplinarną dziedzinę naukową, która bada relacje zachodzące między społeczeństwem, gospodarką, środowiskiem przyrodniczym i przestrzenią. Jest dyscypliną zarówno poznawczą, jak i stosowaną, a jej ustalenia są wykorzystywane w formułowaniu polityki przestrzennej. Za dziedziny związane z jej powstaniem uważa się urbanistykę i planowanie przestrzenne, ekonomikę miast i regionów oraz nauki geograficzne. Różnice między podejściami badawczymi stosowanymi przez reprezentantów poszczególnych dyscyplin składowych wynikają z odmiennego postrzegania zachowań przestrzennych ludzi, a także ze zróżnicowanego zakresu i wkładu do poznania badanego wycinka rzeczywistości.

Pochodną wielodyscyplinarności gospodarki przestrzennej jest jej graniczny charakter. Rdzenna problematyka badań tej nauki – obejmująca stan i ewolucję przestrzennej organizacji systemu społeczno-gospodarczo-przyrodniczego jest usytuowana w obszarze stykowym wymienionych dziedzin i innych nauk wspomagających, w tym nauk o zarządzaniu. Okoliczność ta rodzi konsekwencje, które nie ułatwiają zapewne argumentacji o formalne ustanowienie gospodarki przestrzennej jako samodzielnej dyscypliny naukowej. W kontekście rozszerzającej się struktury poznawczej i rosnących potrzeb

aplikacyjnych współczesny paradygmat gospodarki przestrzennej winien się opierać w większym stopniu na podejściu interdyscyplinarnym z wykorzystaniem teorii i modeli postępowania systemowego. Umożliwi to realizację bardziej zaawansowanych badań wewnątrz dziedzin podstawowych i wspomagających gospodarkę przestrzenną według zasady „specjalizacja bez izolacji”.

Analiza powiązań między gospodarką przestrzenną a naukami o zarządzaniu jako dyscypliną pokrewną (lub wspomagającą) wskazuje, że wspólnym elementem obu dziedzin jest przestrzeń geograficzna, w której działa człowiek. Jednakże podejścia badawcze w tych naukach istotnie się różnią. W gospodarce przestrzennej przestrzeń jest pojmowana jako fragment rzeczywistości stanowiący autonomiczny przedmiot badań, natomiast w zarządzaniu stanowi ona jeden z instrumentów oddziaływania na badaną organizację (system) i jej pozostałe zasoby w procesie osiągania ogólnych celów rozwoju.

Z punktu widzenia integralności i wewnętrznej spójności dyscyplin naukowych, zarówno gospodarka przestrzenna, jak i zarządzanie jako dziedziny wielodyscyplinarne są zaliczane do nauk na wstępnym etapie rozwoju. Świadczy o tym występowanie w obu naukach rozbieżności terminologicznych, braku uporządkowania dorobku teoretycznego, dominacji jednostronnych aspektów badawczych i niedorozwoju oryginalnych metod badawczych. Do metod wykorzystywanych w obu analizowanych dyscyplinach można zaliczyć metody zaczerpnięte z nauk matematycznych i społecznych, ale także niektórych dyscyplin przyrodniczych i technicznych.

W następstwie przemian polityczno-ustrojowych i społeczno-gospodarczych w Polsce gmina uzyskała możliwość samodzielnego kształtowania rozwoju społeczno-gospodarczego i gospodarki przestrzennej na własnym terenie. Zaisnialy w ten sposób warunki do adaptacji modeli i metod wykształconych na gruncie nauk o zarządzaniu do problematyki rozwoju gmin traktowanych jako specyficzne jednostki (organizacje) gospodarcze o określonej strukturze zasobów i funkcji. Spektakularnym wyrazem wspomnianej adaptacji jest wdrażanie metody zarządzania strategicznego i koncepcji strategii do procesu kreowania i stymulowania rozwoju lokalnej gospodarki. Koncepcja strategii umożliwia realizację zasady współzależności między rozwojem społeczno-gospodarczym i gospodarką przestrzenną gminy i staje się głównym modelem, metodą i narzędziem równoważenia rozwoju lokalnego przez kształtowanie tzw. ładu zintegrowanego, w którym ład społeczny, ekonomiczny, ekologiczny i przestrzenny tworzą spójną całość rozwoju i przestrzennego zagospodarowania obszaru gminy.

Wykorzystanie modelu zarządzania strategicznego jako metody kształtowania ładu zintegrowanego tworzy określony układ powiązań zewnętrznych między gospodarką przestrzenną na szczeblu gminy a naukami o zarządzaniu. Powiązania te są następstwem swoistego podporządkowania problematyki

przestrzennej idei zrównoważonego rozwoju gminy. Istotą takiego podporządkowania jest zintegrowanie (koordynacja) wszystkich instrumentów gospodarki przestrzennej z odpowiednimi instrumentami rozwoju społeczno-gospodarczego i ład ekologicznego zarówno na etapie opracowywania strategii rozwoju gminy, jak i na etapie jej realizacji. Podstawowe znaczenie w tej kwestii należy przypisać właściwemu zintegrowaniu polityki społeczno-gospodarczej rozwoju gminy z jej polityką przestrzenną. Stan taki można uzyskać, opracowując studium kierunków i uwarunkowań zagospodarowania przestrzennego w konwencji planowania strategicznego, tzn. równoległe ze studium uwarunkowań społeczno-gospodarczego rozwoju gminy. Wydaje się, że harmonijne podporządkowanie problematyki przestrzennej idei rozwoju zrównoważonego przed gospodarką przestrzenną jako nauką otwiera nowe możliwości i jest warunkiem wzrostu jej społecznej użyteczności (stosowalności).

Współczesna gospodarka przestrzenna nie koncentruje się jedynie na działalności planistycznej, ale obejmuje swym zakresem zarówno działalność realizacyjną, jak i kontrolną. W związku z tym tworzone teorie i metody badawcze powinny rozstrzygać problemy związane nie tylko z tym, jak zorganizować daną przestrzeń lub gdzie znaleźć najlepszą lokalizację, ale także wskazywać, co należy zrobić i jak zorganizować pożądane działania, aby zaplanowany stan zagospodarowania przestrzeni osiągnąć w rzeczywistości. Adaptacja problemów, metod i procedur pochodzących z teorii zarządzania do gospodarki przestrzennej (intensyfikacja powiązań wewnętrznych) nadaje jej wymiar aktywny i kreatywny, dynamizując zarówno procesy planowania, jak i zagospodarowywania określonej przestrzeni geograficznej.

PIŚMIENNICTWO

- Chojnicki Z., 1990. Współczesne problemy gospodarki przestrzennej. W: Polskie badania gospodarki przestrzennej. Biuletyn KPZK PAN, Z. 146, 203-219.
- Domański R., 1990. Propozycje usystematyzowania badań w zakresie gospodarki przestrzennej. Zarys modelu. W: Polskie badania gospodarki przestrzennej. Biuletyn KPZK PAN, Z. 146, 220-231.
- Domański R., 1993. Gospodarka przestrzenna. PWN Warszawa.
- Domański R., 1995. Gospodarka przestrzenna jako wielodyscyplinowa dziedzina badań. W: Nauka, 1, 53-69.
- Falkowski J., 1996. Nowe kadry dla gospodarki przestrzennej. W: Kształcenie kadr dla gospodarki przestrzennej. Biuletyn KPZK PAN, Z. 172, 71-79.
- Frankowski Z., 1999. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego jako skuteczny instrument zarządzania gminą. W: Człowiek i środowisko, Z. 2-3, 221-237.
- Hopfer A., Sobczak A., 1998. Gospodarka przestrzenna i gospodarka gruntami w Polsce. Zarys problematyki. Biuletyn KPZK PAN, Z. 183, 117-122.
- Jałowicki B., 1990. Socjologia a gospodarka przestrzenna. W: Polskie badania gospodarki przestrzennej. Biuletyn KPZK PAN, Z. 146, 61-82.
- Kołodziejski J., 1995. Zasady formułowania polityki przestrzennej państwa. W: Człowiek i środowisko, Z. 3-4, 363-384.

- Kożuch B., 1999. Wstęp do teorii zarządzania. Wydawnictwo Nauka-Edukacja, Warszawa.
- Krzyżanowski L., 1994. Podstawy nauk o organizacji i zarządzaniu. PWN, Warszawa.
- Malisz B., 1985. Gospodarka i polityka przestrzenna. W: Planowanie przestrzenne. Praca zbiorowa pod red. J. Regulskiego. PWE Warszawa, 58-114.
- Markowski T., 1999. Zarządzanie rozwojem miast. Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa.
- Ziółkowski M., 1999. Proces formułowania strategii rozwoju gminy. Maszynopis powielony SGH, Warszawa.
- Zipser T., 1996. Stan kształcenia kadr dla gospodarki przestrzennej w 1995r., W: Kształcenie kadr dla gospodarki przestrzennej. Biuletyn KPZK PAN, Z. 172, 7-17.

SPATIAL ECONOMY AS A SCIENTIFIC DISCIPLINE AND ITS RELATIONSHIPS WITH MANAGEMENT

Abstract. The paper describes the relationships between spatial economy and management, as independent scientific disciplines. The essence of these scientific disciplines and the research approaches applied (including procedures and techniques) are presented. Special attention was paid to the relationships observed in research conducted in communes. The function of commune development strategy as a model of suitable development is emphasized. This model coordinates and integrates social and economic development with spatial management of communes.

Key words: spatial economy, management sciences, commune development strategy.

Andrzej Muczyński
Katedra Gospodarki Nieruchomościami i Rozwoju Regionalnego
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
ul. Prawocheńskiego 15